

ZMĚNY V POČTU A STRUKTUŘE DŮCHODCŮ A JEJICH DŮCHODOVÝCH PŘÍJMŮ PO ROCE 1989

Použitá literatura:

- **Pollnerová, Š.** 2006. Změny v počtu a struktuře důchodců a jejich důchodových příjmů po roce 1989. In D. Hamplová, P. Šalamounová, G. Šamanová (eds.) Životní cyklus, sociologické a demografické perspektivy. Praha: Sociologický ústav AV ČR, s. 226-238.
- www.mpsv.cz
- www.cssz.cz

V současné době představují důchodci zhruba čtvrtinu obyvatelstva ČR a v důsledku demografického stárnutí bude tato skupina obyvatelstva dále početně přibývat. Nutnost reformy důchodového pojištění se proto řadí k nejvýznamnějším důsledkům demografického stárnutí.

Následující přednášky budou věnovány problémům, které demografické stárnutí přináší instituci tzv. sociálního státu. Ještě před tím se však budeme věnovat konkrétním změnám, k nimž v souvislosti s důchodci a jejich důchody dochází v ČR.

Současnost systému důchodového pojištění v ČR

Podle aktuálně platného zákona č. 155/1995 Sb., o důchodovém pojištění (účinnost od 1. 1. 1996), jsou u nás vypláceny tři typy důchodů:

- *starobní*;
- *invalidní* (plný a částečný);
- *pozůstalostní* (vdovský, vdovecký, sirotčí).

Zákon rovněž zavedl nový způsob výpočtu důchodové dávky – každý důchod se skládá ze dvou složek:

- *základní výměry* (pevná částka, která je pro každého stejná, v minulých letech byla několikrát zvýšena, od 1. ledna 2007 činí 1 570 Kč měsíčně);
- *procentní výměry* (ta se stanoví individuálně na základě získané doby pojištění a výše předchozích výdělků).

Pojištěnec má nárok na normální starobní důchod, jestliže *dosáhl důchodového věku a získal potřebnou dobu pojištění*:

- nejméně 25 let a dosáhl aspoň věku potřebného pro vznik nároku na starobní důchod (všichni pojištěnci, kteří získali 25 let pojištění a do dosažení zákonného důchodového věku jim zbývají maximálně 3 roky, mohou odejít předčasně do starobního důchodu → v tomto případě se jim však výše jejich důchodu trvale krátí);
- 15 let a dosáhl aspoň 65 let věku.

Zmíněný zákon zahájil postupné *zvyšování důchodového věku* – cílový stav je následující: po 31. 12. 2012 bude důchodový věk činit:

- 63 roků u mužů a bezdětných žen;
- 59 až 62 roků u ostatních žen v závislosti na počtu vychovaných dětí.

Tab. 1: Vyplácené důchody v letech 1989 a 2006 (vždy k 31.12.)

	Počet důchodců (abs.)					
	1989			2006		
	muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem
Starobní důchod	606 320	1 100 260	1 706 580	696 099	1 299 251	1 995 350
- z toho sólo	606 320	645 983	1 252 303	622 406	801 579	1 423 985
Důchody celkem	880 088	1 525 787	2 405 875	1 027 504	1 656 280	2 683 784

Pramen: Š. Pollnerová (2006)
www.cssz.cz

Tab. 2: Vyplácené důchody v letech 1989 a 2006 (vždy k 31.12.)

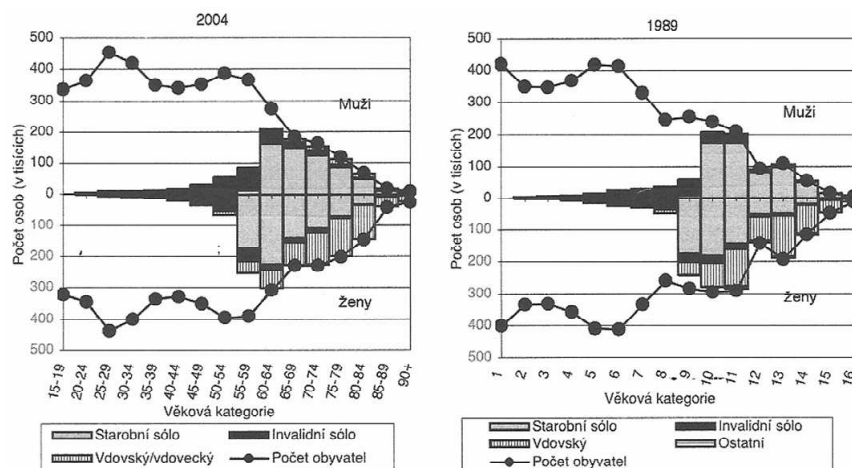
	Počet důchodců (v %)					
	1989			2006		
	muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem
Starobní důchod	68,9	72,1	70,9	67,7	78,4	74,3
- z toho sólo (100 % je počet starobních důchodů)	100,0	58,7	73,4	89,4	61,7	71,4
Důchody celkem	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

Pramen: Š. Pollnerová (2006)
www.cssz.cz

Počet důchodců v ČR

V roce 2006 (k 31. 12.) pobíralo v ČR alespoň jeden typ důchodu 2,7 mil. osob, tedy asi čtvrtina (26,2 %) obyvatelstva. Podíl důchodců v populaci se tak od roku 1989 zvýšil pouze o 3 % (1989: 2,4 mil. důchodců, 23,2 % populace), absolutně vzrostl počet důchodců o cca 280 tisíc.

Díky vysoké míře zaměstnanosti mužů i žen v ČR *splňuje většina osob v důchodovém věku podmínky nároku na některý typ důchodu* – v roce 2006 pobíralo alespoň jeden druh důchodu zhruba 90 % mužů ve věku nad 60 let a rovněž 90 % žen ve věku nad 55 let (viz též obr. 1).

Pramen: ÚDZ/ČSSZ 1990 a 2005; ČSÚ 1990 a 2005

Poznámky: Nezahrnuje sirotčí důchody.

Sólo – důchody vyplácené samostatně.

Vdovské a vdovecké důchody zahrnují důchody vyplácené samostatně i v souběhu s přímým důchodem.

Vdovecké důchody zavedeny až zákonem z roku 1991.

Ostatní důchody v roce 1989 zahrnují důchod za výsluhu let, důchod manželky, osobní důchod, sociální důchod a dávky poskytované podle dříve platných předpisů. V roce 2004 kategorie „ostatní důchody“ neexistuje: osobní důchody byly změněny v roce 1990 na ty důchody, které nahrazovaly; vyplácené důchody za výsluhu let, důchody manželky a sociální důchody jsou od 1. 1. 1996 považovány za starobní nebo invalidní důchody. Dávky poskytované podle dříve platných předpisů byly naposledy vypláceny v roce 1995.

Obr. 1: Věková struktura důchodců k 31. 12. 1989 a 2004 (věk 15+)

Pramen: Š. Pollnerová (2006)

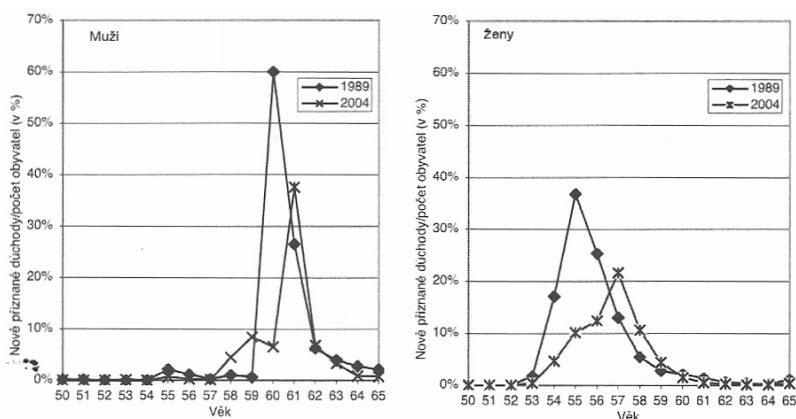
Nejpočetnější skupinu důchodců (v roce 2006 jde o 74,3 % všech důchodců, 19,5 % obyvatelstva) představují **starobní důchodci**. V této kategorii také od roku 1989 *přibýlo nejvíce důchodců* – téměř 290 tisíc (z toho téměř 200 tisíc, tj. asi 2/3 tvoří ženy).

Zvýšení počtu starobních důchodců bylo způsobeno především *změnami ve věkové struktuře obyvatelstva*. Na tomto místě je však nutné konstatovat, že přírůstek počtu starobních důchodců je v současnosti *zpomalován postupným zvyšováním důchodového věku*. To je patrné z obr. 2, který zachycuje intenzitu, s jakou lidé odcházejí do starobního

důchodu podle jednotek věku. Z grafu v obr. 2 je patrná i *změna profilu křivky odchodu do důchodu*:

- v roce 1989 odcházela většina mužů a žen do starobního důchodu při dosažení standardního důchodového věku;
- v současnosti (rok 2004) využívá určitá část obyvatelstva možnosti odchodu do předčasného starobního důchodu.

Předčasné odchody do starobního důchodu byly velmi časté na počátku 90. let (zejména v letech 1991 – 1993) a poté od roku 1998 v souvislosti se zhoršením situace na trhu práce do roku 2001, kdy byla přijata opatření, která snížila výši předčasného starobního důchodu. V roce 2003 byl zaznamenán nejvyšší počet nově přiznaných dočasně krácených starobních důchodů (20 760), a to v důsledku zrušení možnosti vzniku nároku na tento důchod pro nezaměstnané osoby od 1. 1. 2004.

Pramen: vlastní výpočet na základě dat ÚDZ/ČSSZ 1990 a 2005; ČSÚ 1990 a 2005

Pozn. Rok 1989 – nově přiznané důchody podle okamžiku zahájení trvalé výplaty důchodu, rok 2004 – nově přiznané důchody podle data přiznání důchodu.

Obr. 2: Nově přiznané starobní důchody podle věku (na 100 obyvatel) v letech 1989 a 2004

Pramen: Š. Pollnerová (2006)

Druhou nejpočetnější skupinu důchodců tvoří **invalidní důchodci** (v roce 2004 šlo o *563 tisíc osob*). Plný nebo částečný invalidní důchod pobírá v současnosti asi *21 % důchodců* (v roce 1989 to bylo *17 % důchodců*), tj. cca *6 % obyvatelstva*. Charakteristické rysy:

- invalidita je o něco častější u mužů než u žen;
- mezi vyplácenými invalidními důchody převažují s podílem asi 70 % plné invalidní důchody;
- počet důchodců s plným invalidním důchodem rostl mezi roky 1989 – 1995 a poté až do roku 2001 klesal → popsáný vývoj souvisel se změnami legislativy, který v polovině 90. let zpřísnil posudková kritéria pro přiznávání invalidních důchodů;
- v posledních letech počet nově přiznaných invalidních důchodů opět narůstá → jedná se o důkaz provázanosti systému starobních a invalidních důchodů se situací na trhu práce: finanční znevýhodnění a omezení možnosti předčasného odchodu do starobního důchodu se spolu s vývojem nezaměstnanosti projevilo právě popsáním nárůstem počtu invalidních důchodců.

Početně třetí největší skupinu důchodů tvoří **pozůstalostní důchody**, které jsou nejčastěji vypláceny v kombinaci s přímým důchodem, tedy s důchodem starobním nebo invalidním. Většinu pozůstalostních důchodů – vzhledem k úmrtnostním poměrům – pobírají *ženy*.

Charakteristickým rysem vývoje po roce 1989 je *pokles* počtu příjemců **sirotčích důchodů**. Ten je výsledkem působení dvou faktorů:

- snížení úmrtnosti dospělé populace;

- menšího počtu dětí (respektive osob ve věkové skupině do 26 roků).

Tab. 3: Nominální výše důchodů vyplácených v ČR k 31.12.2006

	Počet důchodů			Průměrná výše bez součástí		
	muži	ženy	celkem	muži	ženy	celkem
S	504 396	632 678	1 137 074	9 401	7 668	8 437
SRN	1 121	2 168	3 289	3 142	2 695	2 847
ST	110 359	156 675	267 034	8 170	6 586	7 241
SD	6 278	6 344	12 622	7 932	6 259	7 091
S-CELKEM	622 154	797 865	1 420 019	9 157	7 431	8 187
SR	252	3 714	3 966	5 109	4 670	4 697
I	185 874	148 872	334 746	8 538	7 243	7 962
IČ	105 450	84 834	190 284	5 133	4 492	4 847
V-SOLO	0	49 652	49 652	0	5 546	5 546
SV	0	462 308	462 308	0	9 128	9 128
SRNV	0	1 076	1 076	0	6 431	6 431
STV	0	23 122	23 122	0	8 542	8 542
SDV	0	888	888	0	8 140	8 140
SRV	0	10 278	10 278	0	7 533	7 533
IV	0	42 380	42 380	0	8 818	8 818
IČV	0	3 294	3 294	0	6 823	6 823
V-KOMB	0	543 346	543 346	0	9 028	9 028
V-CELKEM	0	592 998	592 998	0	8 736	8 736
VM-SOLO	7 759	0	7 759	4 358	0	4 358
SVM	68 246	0	68 246	10 290	0	10 290
SRNVM	23	0	23	4 665	0	4 665
STVM	5 172	0	5 172	9 541	0	9 541
SDVM	227	0	227	9 275	0	9 275
SRVM	25	0	25	6 748	0	6 748
IVM	8 638	0	8 638	10 172	0	10 172
IČVM	713	0	713	6 694	0	6 694
VM-KOMB	83 044	0	83 044	10 195	0	10 195
VM CELKEM	90 803	0	90 803	9 696	0	9 696
D-DĚTI	22 971	27 997	50 968	3 977	4 016	3 999
ÚHRN	1 027 504	1 656 280	2 683 784	8 563	7 667	8 010

Poznámky:

- S Starobní důchod - dle § 29, písm. a, §74, §76 a §94 zák. 155/95 Sb., nebo příslušných ustanovení předcházejících předpisů
SD Starobní důchod - dle § 30, zák. 155/95 Sb.
ST Starobní důchod - dle § 31, zák. 155/95 Sb.
SR Poměrný starobní důchod - dle § 26, zák. 100/88 Sb.
SRN Starobní důchod - dle § 29, písm. b, zák. 155/95 Sb.
I Plný invalidní důchod - dle § 38, zák. 155/95 Sb., nebo příslušných ustanovení předcházejících předpisů
IM Plný invalidní důchod - dle § 42, zák. 155/95 Sb., nebo příslušných ustanovení předcházejících předpisů (tzv. invalidita z mládí)
IČ Částečný invalidní důchod - dle § 43, zák. 155/95 Sb., nebo příslušných ustanovení předcházejících předpisů
V Vdovský důchod - dle § 49, odst. 1, zák. 155/95 Sb., nebo příslušných ustanovení předcházejících předpisů
V-Komb (V kombinace) = výplata vdovského důchodu s přímým důchodem
VM Vdovecký důchod - dle § 49, odst. 2, zák. 155/95 Sb., nebo příslušných ustanovení předcházejících předpisů
VM-Komb (VM kombinace) = výplata vdoveckého důchodu s přímým důchodem
D sirotčí důchod - dle § 52, zák. 155/95 Sb., nebo příslušných ustanovení předcházejících předpisů

Pramen: www.cssz.cz

Výše důchodů a jejich diference

Průměrná výše důchodu vypláceného k 31. 12. 2006 činila 8 010 Kč. Nejvyšší průměrné důchody (> 10 tis. Kč) pobírali *vdovci*, kterým byl vyplácen vdovecký důchod současně s přímým důchodem. Vzhledem k nižším průměrným výdělkům a kratší průměrné době pojištění (v důsledku nižšího věku odchodu do důchodu) *mají ženy v průměru nižší přímé důchody než muži. K nejnižším důchodům patří částečné invalidní důchody a samostatně vyplácené pozůstalostní důchody.* Další detaily viz v tab. 3.

Kupní síla průměrného vypláceného důchodu vzrostla od konce roku 1989 do konce roku 2004 o 5,1 % (viz tab. 4). V důsledku rychlejší valorizace nižších důchodů a změny výpočtové formule nově přiznávaných důchodů se více zvýšila reálná hodnota důchodů žen a sirotčích důchodů. Naopak reálná hodnota samostatně vyplácených invalidních a starobních důchodů mužů nedosáhla ke konci roku 2004 úrovně důchodů vyplácených k 31. 12. 1989.

Tab. 4: Reálná výše průměrných vyplácených důchodů k 31. 12. 2004 (srovnání s rokem 1989)

Druh důchodu	Reálná výše důchodu v roce 2003 (1989 = 100)		
	muži	ženy	celkem
Starobní sólo celkem	95,9	106,6	99,6
Invalidní plný sólo	97,0	120,2	105,0
Invalidní částečný sólo	98,6	122,8	102,8
Vdovský sólo	.	104,0	104,0
Vdovský v souběhu s přímým	.	112,8	112,8
Vdovecký	.	.	.
Sirotčí	.	.	135,7
Úhrn vyplácených důchodů	95,2	112,4	105,1

Poznámky - starobní důchod je počítán jako vážený průměr starobních a starobních poměrných důchodů
 - sólo - důchod vyplácený samostatně
 - v souběhu s přímým - pozůstalostní důchod vyplácený v kombinaci se starobním nebo invalidním důchodem
 - vdovecké důchody byly zavedeny až zákonem z roku 1991
 - reálná hodnota důchodu je spočtena na základě vývoje indexu spotřebitelských cen domácností důchodců

Pramen: Š. Polnerová (2006)
www.czso.cz

Tab. 5: Vývoj výše průměrného starobního důchodu a jeho relace ke mzdě v letech 1989 až 2003

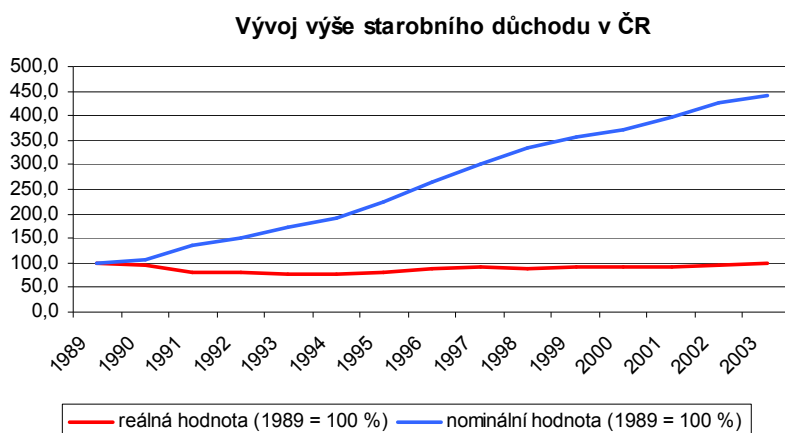
Rok	Průměrný starobní důchod – nominální hodnota		Reálná hodnota starobního důchodu (1989 = 100 %)	Poměr průměrného důchodu k průměrné mzdě	
	v Kč	v % (1989 = 100 %)		hrubé (v %)	čisté (v %)
1989	1 598	100,0	100,0	50,4	63,8
1990	1 707	106,8	97,0	50,9	63,5
1991	2 169	135,7	81,3	55,2	67,3
1992	2 413	151,0	79,8	52,0	67,7
1993	2 734	171,1	75,6	47,0	60,1
1994	3 059	191,4	76,3	44,4	57,2
1995	3 578	223,9	80,9	43,8	56,6
1996	4 213	263,6	87,0	43,5	56,0
1997	4 840	302,9	91,0	45,3	58,3
1998	5 367	335,9	88,9	45,9	59,0
1999	5 724	358,2	92,6	45,2	58,2
2000	5 962	373,1	92,1	44,2	57,1
2001	6 352	397,5	92,5	43,4	56,1
2002	6 830	427,4	97,1	43,5	56,5
2003	7 071	442,5	100,1	42,2	55,1

Poznámka: průměrný starobní důchod je měsíční průměr sólo vyplácených starobních důchodů v roce

Pramen: Š. Polnerová (2006)
MPSV ČR (2003, 2004)

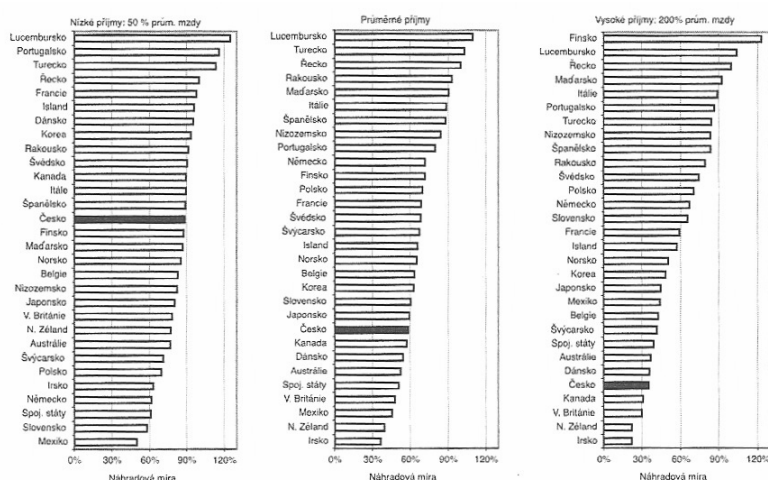
Vývoj kupní síly průměrného starobního důchodu (roční průměr) v jednotlivých letech v období 1989 – 2003 je patrný z tab. 5 a z obr. 3. Podle uvedených údajů reálná hodnota starobních důchodů (přes impozantní nárůst nominální výše) na počátku 90. let v důsledku cenové liberalizace poněkud propadla a úrovně z roku 1989 dosáhla až v roce 2003. Růst průměrné výše vyplácených starobních důchodů v období let 1989 – 2003 také zaostával za vývojem průměrné mzdy v národním hospodářství:

- v letech 1989 – 1993 přesahovala relace průměrného starobního důchodu k průměrné čisté mzdě 60 %;
- v roce 2003 tento poměr činil pouze 55 %.

Obr. 5

Pramen: Š. Pollnerová (2006)
MPSV ČR (2003, 2004)

Obr. 6: Čistá náhradové míry v členských státech OECD podle výše výdělků

Poznámka: čistá náhradová míra je poměr čisté výše nově přiznaného důchodu a předchozích čistých výdělků; zahrnuje pouze důchodové systémy s povinnou účastí

Pramen: Š. Pollnerová (2006)
OECD 2005

V důsledku existence základní výměry důchodu a redukce vyšších výdělků při výpočtu důchodu je výše nově přiznaného důchodu jen v omezené míře závislá na výši předchozích výdělků. *Relace nově přiznaného důchodu k výdělkům dosahovaným před odchodem do důchodu* (tzv. **náhradová míra**) proto v ČR prudce klesá s rostoucím výdělkem (viz též obr. 6).

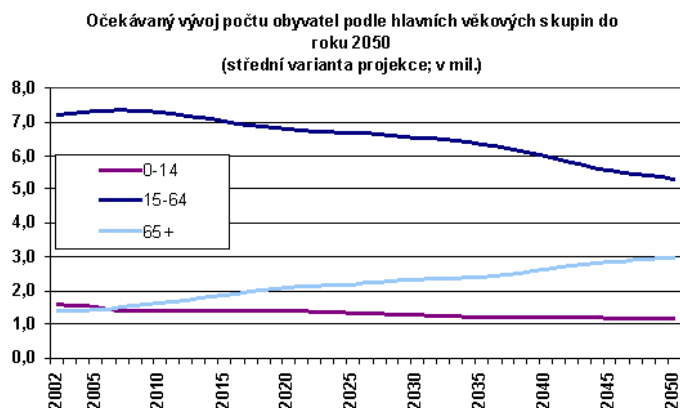
Podle studie OECD (Pensions at a Glance, 2005) se ČR řadí ke skupině států, které ve svém povinném důchodovém systému uplatňují *princip solidarity v nejvyšší míře*. Do této skupiny členských států OECD patří kromě ČR ještě Irsko a Nový Zéland (kde je výše základního důchodu jednotná pro všechny osoby s nárokem na důchod) a dále Austrálie, Kanada, Dánsko a Spojené království. V Dánsku a anglosaských zemích má však většina důchodců kromě důchodových příjmů z povinného systému ještě další důchodové příjmy z jiných pilířů důchodového pojištění (dobrovolné zaměstnanecké pojištění, penzijní připojištění), které zvyšují náhradové míry zejména u osob se středními a vysokými předdůchodovými příjmy. *V ČR je však dosud pro většinu důchodců důchod ze státního systému důchodového pojištění jediným zdrojem příjmu.*

S vysokou mírou solidarity souvisí další charakteristický rys českého důchodového systému → **nivelizace vyplácených důchodů**. *Diferenciace důchodů měřená variačním koeficientem*

se snížila mezi roky 1989 a 2004 u důchodů vyplácených celkem (bez sirotčích) z 33 % na 17 %, u starobních důchodů z 30 % na 17 %. K poklesu diferenciací důchodů došlo v počátečních letech transformace v důsledku *rychlejší valorizace nižších důchodů*. V posledních letech diferenciací důchodů *mírně roste*, avšak důchody jsou stále silně koncentrovány okolo průměru.

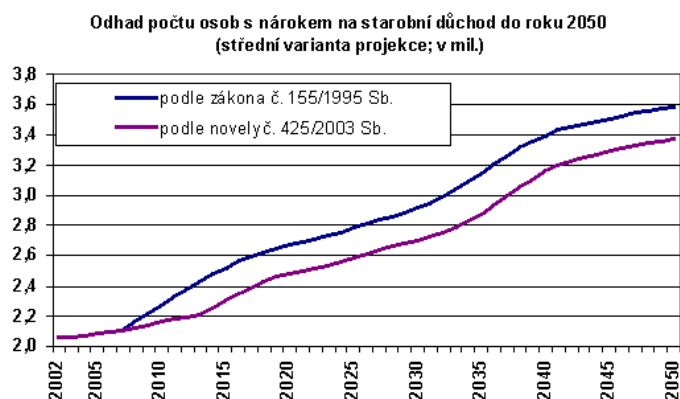
Výhled do budoucna

Počet důchodců v ČR vzrostl v období let 1989 – 2006 o necelých 12 %. V následujících letech však ***lze v souvislosti se zrychlením procesu demografického stárnutí české populace očekávat vyšší přírůstky počtu důchodců, a to především v důsledku rychlejšího růstu počtu osob s nárokem na starobní důchod*** (viz obr. 7 a 8).

Obr. 7

Pramen: www.czso.cz

Obr. 8

Pramen: www.czso.cz

Tento vývoj si vyžádá *podstatné změny v důchodovém systému*, protože podle existujících analýz by současný systém bez další reformy zajišťoval důchody na úrovni 38 % hrubé mzdy při výrazném růstu reálné hodnoty průměrného důchodu a vykazoval by mírné přebytky *do začátku 20. let 21. století*. tyto přebytky však nemohou stačit k pokrytí budoucích vysokých deficitů způsobených rychlým růstem výdajů po roce 2020. K zajištění dlouhodobé finanční udržitelnosti systému je proto již nyní potřeba rozhodnout o jeho reformě.

Další přednášky se budou obecně věnovat tématu změn demografické struktury obyvatelstva v souvislosti s konceptem tzv. sociálního státu.